



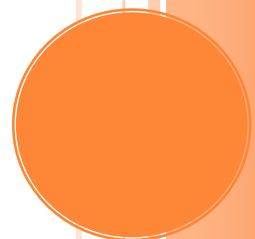
HENDRICK GOLTZIUS

Uytnemende Schilder, Plaet-snijder, en Glaes-schrijver, van Mulbracht

Leon Gijbels, studentnummer 8145296

Pieter Vis, studentnummer 3067785

I november 2007



HENDRICK GOLTZIUS

Uytnemende Schilder, Plaet-snijder, en Glaes-schrijver, van Mulbracht

Inhoudsopgave

Inleiding.....	2
1. Leven	2
2. Werk	5
2.1 Tekeningen.....	5
2.2 Prenten	6
2.2.1 Gravures en etsen	6
2.2.2 Chiaroscuro houtsneden	7
2.3 Schilderijen.....	8
3. Over zijn prenten en wat dies meer zij.....	9
3.1 Gebruikte technieken.....	9
3.2 Stilistische aspecten	9
3.3 Iconografie.....	10
4. Samenwerking met anderen.....	10
5. Tot slot.....	11
Literatuur	12
Lijst van Figuren.....	13

Onderzoekwerkgroep beeldende kunst voor 1800, cursus 2007-2008
Italiaanse, Nederlandse en Duitse grafiek uit de zestiende eeuw
Docent Dr. Yvonne Bleyerveld
Onderwijsinstituut: Kunstgeschiedenis en Muziekwetenschap
Universiteit Utrecht

Afbeelding voorblad:

Zelfportret, ca 1590-1592

Zwart, rood en wit krijt, witte dekverf en penseel in verschillende kleuren waterverf, 365 x 292 mm

INLEIDING

Karel van Mander, tijd- en lotgenoot van Hendrick Goltzius, wijdde in zijn *Schilder-Boeck* ruim zesduizend woorden aan deze kunstenaar.¹ Alleen de levensbeschrijving over Bartholomeus Spranger bevat nog meer woorden. Van Mander kwalificeerde Goltzius in de titel van het hoofdstuk als 'Uytnemende Schilder, Plaet-snijder en Glaes-schrijver van Mulbracht' waarbij het overigens de vraag is of hij nog wel objectief tegenover zijn vriend en collega kon staan. Maar dankzij zijn *Schilder-Boeck* weten we veel details over het leven van deze Nederlandse kunstenaar.

Figuur 1 Karel van Mander



En Van Mander zou niet de laatste zijn die zou schrijven over deze ook in zijn eigen tijd alom gewaardeerde en fameuze graveur en schilder. De literatuur over Goltzius is omvangrijk ondanks het feit dat de appreciatie voor diens werk over de eeuwen heen niet altijd dezelfde is gebleven.² Goltzius wordt vooral geroemd om zijn prenten, maar zijn schilderijen en zijn maniëristische stukken kennen een wisselende waardering. In de twintigste eeuw echter worden werken van Goltzius steeds minder omstreden en mede als gevolg daarvan tegen fenomenale prijzen verhandeld.

Vooraf in de twintigste eeuw zijn de werken van Goltzius zo volledig mogelijk gecatalogiseerd, waarbij vooral de namen van Hirschmann, Reznicek, Strauss en Nichols genoemd moeten worden. Toch duiken er af en toe nog nieuwe afbeeldingen op, inherent aan het fenomeen dat prenten in grote oplagen gemaakt konden worden en via de handel wereldwijd hun weg vonden.

Het is dan ook te stoutmoedig om te veronderstellen dat de auteurs van dit werkstuk een nieuwe bijdrage kunnen leveren aan de omvangrijke bibliografie over Goltzius, hoewel er altijd details toe te voegen zijn aan de kunsthistorische wetenschap. Wel hebben zij de illusie hun kennis over Hendrick Goltzius aanzienlijk te hebben vergroot.

I. LEVEN

Hendrick Goltzius werd in januari of februari 1558 geboren in het Duitse Mühlbracht (nu Bracht-am-Niederhein geheten, vlak bij Venlo). De geboortemaand is onzeker omdat Van Mander zich tegenspreekt door te stellen dat Goltzius in de maand februari geboren is voor Paulusdag, die normaliter op 25 januari valt.³ Vader Jan Golts was een niet erg succesvolle glasschilder, maar grootvader Jan was burgemeester en een bekwaam schilder. Vermoedelijk heeft Hendrick zijn zwakke gezondheid te danken aan zijn ziekelijke moeder, waardoor hij al vroeg vaak in de huishouding moest helpen. Als driejarige heeft de jonge

¹ Mander, Karel van, *Het Schilder-Boeck : waerin voor eerst de leerlustighe lueght den grondt der edel vry schilderconst in verscheiden deelen wort voorghedraghen*, Haarlem 1604 p. Fol 281 v26

² Zie hierover Filedt Kok, J.P., 'De wisselvallige reputatie van Hendrick Goltzius', *Bulletin van het Rijksmuseum* (2004), p.24-63

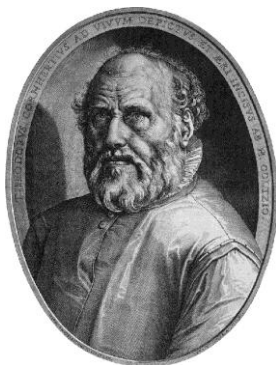
³ Miedema, Hessel, 'Karel van Mander, Het leven van Hendrick Goltzius (1558-1617) met parafrase en commentaar', in: *Nederlands Kunsthistorisch Jaarboek 1991 - 1992*, Zwolle 1993, p 39

Hendrick beide handen verbrand, waarbij zijn rechterhand dusdanig verbonden werd dat hij deze zijn leven lang niet goed kon sluiten.

De familie Goltz verhuisde in 1561 naar Duisburg, waar Hendrick ook zijn eerste (en tevens laatste) school bezocht. Maar na enkele jaren moest hij gaan werken in zijn vaders atelier, omdat deze als glazenier alle hulp kon gebruiken bij zijn niet erg bloeiende onderneming. Al jong vertoonde Goltzius aanleg om te tekenen ('overall in huys oft elder plancken en muyren vervult met teyckeninghen') en heeft zichzelf ook de eerste beginselen van de graveerkunst aangeleerd.

Hendrick kreeg als vijftienjarige een aanbod van Dirck Volkertsz Coornhert, die in het naburige Xanten woonde, om zich te verder te laten bekwamen in het graveren van prenten.

Figuur 2 Coornhert



In 1577 ging de familie Goltz in Haarlem wonen, waar enkele maanden tevoren ook Coornhert zich gevestigd had. Deze had vermoedelijk weinig tijd voor de jonge kunstenaar omdat de voormalige stadssecretaris van Haarlem zeer actief was in godsdienstige en politieke zaken, die in het recent protestant geworden Haarlem de boventoon voerden. De stad was in deplorabele staat omdat het een langdurige belegering doorstaan had van de Spanjaarden en in 1576 geteisterd werd door een grote brand die een belangrijk deel van Haarlemse huizen verwoestte. De ouders van Hendrick hebben het niet lang in Haarlem uitgehouden want zij vertrokken weer vrij spoedig

Goltzius trad op 21 jarige leeftijd in het huwelijk met Griet Jansdochter, weduwe van Adriaen Matham. Griet had een achtjarige zoon, Jacob Matham, die door Hendrick opgeleid zou worden in de graveerkunst. In deze periode kreeg Hendrick de eerste opdrachten van de Antwerpse prentenuitgever Philip Galle. Vanaf 1582 dateren de eerste *excudit* vermeldingen op zijn prenten.⁴

Ook Karel van Mander kwam in 1583 naar Haarlem en richtte samen met Cornelis van Haarlem en Goltzius een tekenschool op. Van Mander introduceerde tekeningen van de Vlamink Bartholomeus Spranger, waardoor het maniërisme - een benaming die overigens door sommige kunsthistorici als verwarrend en niet bruikbaar wordt geacht⁵ - zijn entree maakte in de Haarlemse kunst.

Goltzius werd in de komende jaren ziek – volgens Van Mander klaagde hij over zwaarmoedigheid - en had last van verschijnselen die door toring veroorzaakt zouden kunnen zijn.

⁴ Ibid p. 42

⁵ Zie bijvoorbeeld Reznicek, E.K.J., 'Hendrick Goltzius 1961-1991 - een overzicht van dertig jaar onderzoek', in: *Nederlands Kunsthistorisch Jaarboek 1991 - 1992*, Zwolle 1993, p 140

Figuur 3 Hercules Farnese met Ban en Van Winghen⁶



In oktober 1590 ondernam Goltzius een reis naar Italië om zijn gezondheid te verbeteren. Via een bootreis naar Hamburg en een voettocht (!) door Duitsland bereikte hij op 10 januari 1591 Rome. Hij maakte vele tekeningen van collega kunstenaars en antieke sculpturen, reisde incognito en heeft een aantal verrassende ontmoetingen, waaronder die met de antiquarius Philips van Winghen. Deze laatste kon niet geloven dat zijn reisgenoot de grote meester was die als bedelaar rondreisde; Goltzius moest door middel van zijn verminkte rechterhand en een zakdoek met zijn monogram bewijzen dat hij het echt was. Via Napels, Bologna, Florence, Venetië en München keerde hij op 3 augustus 1591 gezond en wel terug in Haarlem.

Toch werd Goltzius weer ziek, wat overigens niet verhinderde dat hij in het laatste decennium van de zestiende eeuw een hoge productiviteit kende door de vele opdrachten die hij - ook van het buitenland - ontving. Zijn naam als vooraanstaand internationaal prentkunstenaar was nu definitief gevestigd.

Omstreeks 1600 maakte Goltzius een drastische ommezwaai door te gaan schilderen, zijn lucratieve gravureproductie ten spijt. Zijn beweegredenen zijn niet bekend, maar het kan zijn dat zijn gezondheid het zware werk van het graveren niet meer toeliet en dat zijn ogen steeds slechter werden⁷. Ook artistieke overwegingen zullen een rol hebben gespeeld.⁸ Dit laatste werd mogelijkwerwijs mede beïnvloed doordat Goltzius met Van Mander van mening was dat de schilderkunst in hoger aanzien stond dan de graveerkunst. Sluijter beweert dat hij voor 1600 simpelweg niet kon schilderen en dat hij opgeleid werd door Badens, een vriend van zijn stiefzoon Jacob, die samen een vierjarige reis hadden gemaakt naar Italië.⁹ Zij kwamen terug in 1597, hetgeen betekent dat Goltzius in drie jaar heeft leren schilderen.

Deze verandering bracht tevens een stijlwijziging bij Goltzius teweeg; het maniërisme verdween definitief – een ontwikkeling, die overigens al na zijn Italiaanse reis ingezet was - om plaats te maken voor meer classicistische afbeeldingen.¹⁰ Hij zou in de laatste 16 jaar ruim 50 schilderijen vervaardigen.

Het Schilder-boeck verschijnt in 1604 en in dat jaar eindigt Van Manders beschrijving. Hij meldt dat Goltzius weer in een goede gezondheid verkeert. Er is nog een enigszins schimmige anekdote: in 1605 zou Goltzius zich ingelaten hebben met een alchemist, wat

⁶ De twee personen worden door sommigen ook anders geïnterpreteerd, ook Jacob Matham en zijn metgezel Frans Badens worden genoemd zie Luijten, Ger, 'Consten van Italië, De vruchten van de Italië-reis, 1590-1591', in: *Hendrick Goltzius (1558-1617) : tekeningen, prenten en schilderijen*, Zwolle 2003, p. 136

⁷ Nichols meent echter dat Goltzius prima kon zien omdat diens werk tot aan 1600 van dezelfde constante hoge kwaliteit bleef. Zie Nichols, L.W., 'Pinceelen en Oly-verwe; Schilderijen 1600-1617', in: *Leefflang, Huigen and Ger Luijten*, Ibid. p. 265-266

⁸ Reznicek, E.K.J., 'Het begin van Goltzius' loopbaan als schilder', *Oud Holland* (1960), p. 30 e.v.

⁹ Sluijter, E.J., 'Goltzius, Paintings and Flesh; or, Why Goltzius began to Paint in 1600', in: *The learned eye : regarding art, theory, and the artist's reputation : essays for Ernst van de Wetering*, Amsterdam 2005, p. 162

¹⁰ Nichols, L., A. Blankert e.a. *Hendrick Goltzius*, Rotterdam/Frankfurt 1999/2000 (Hollands Classicisme in de zeventiende-eeuwse schilderkunst) p. 16

hem een fortuin zou hebben gekost. Dit verhinderde evenwel niet dat hij in 1611 een tweede huis kocht aan de Jansstraat; arm is hij er dus niet van geworden.

In Oktober 1616 bezoekt de Engelse ambassadeur Sir Dudley Carleton Haarlem en schrijft over Goltzius dat deze waarschijnlijk niet nog een winter zal overleven. Hij kreeg gelijk want Hendrick Goltzius overleed op 1 januari 1617 en werd in de Grote Kerk in Haarlem begraven.

2. WERK

Ruim 500 tekeningen, 300 prenten naar zijn ontwerp, 32 clair-obscurhoutsneden en meer dan 50 schilderijen (maar vermoedelijk waren het er circa 100, die echter voor de helft niet meer aanwezig of niet bewezen zijn) staan op naam van Hendrick Goltzius, voorwaar een opus magnum voor iemand die niet ouder is geworden dan 58 jaar.

2.1 Tekeningen

Rond zijn zestiende jaar maakte Goltzius al tekeningen naar de ideeën van Coornhert. Goltzius was al zo ver gevorderd, dat hij zelf nieuwe, door hem ontwikkelde symbolen toevoegt aan al bestaande allegorieën.¹¹

Figuur 4 Willem van Oranje



In 1581 maakt hij met pen en inkt schetsen van *Willem van Oranje* met allegorische figuren en een cartouche voor een inscriptie. De serie *Metamorfosen* (1589) voorziet hij van eigen composities.¹² Het vroege werk van Goltzius bestaat uit beeltenissen, landschappen, tekeningen van planten en dieren en vrije schetsen. Een van de vroegste serie tekeningen is de door hem gesigneerde *De Geschiedenis van Ruth*. Deze serie dateert uit 1576, de tijd dat Goltzius nog in Duitsland woonde en leerling van Coornhert was.¹³

Al vroeg wordt Goltzius beïnvloed door Adriaan de Weerdt (1510-1590), die een reis naar Italië had gemaakt om kunstobjecten te bekijken en te tekenen. De Weerdt - die Parmigianino als groot voorbeeld had - inspireerde Goltzius kennelijk zodanig dat *De Geschiedenis van Ruth* uit 1576, ook op het werk van Parmigianino leek. Goltzius was op jonge leeftijd al zo veelzijdig, dat hij verschillende technieken voor zijn tekenwerk door elkaar gebruikte. Hij beheerste vroeg de kunst van het tekenen met metaalstift zoals Dürer en ging met het meeste gemak over op het tekenen in krijt, wat maar zelden voorkwam in de Noordelijke Nederlanden.

Na 1585 tekende hij naar Bartholomeus Spranger, voor 1590 voor Maarten van Heemskerck later naar Anthonie van Blocklandt.¹⁴ De kentering komt na zijn reis naar Italië van 1590 tot 1591. Zijn toen al gevarieerde aanpak wordt uitgebreid met tekeningen die hij in zijn schetsboeken had verzameld. Hij tekende in Italië Bijbelse en mythologische voorstellingen, allegorieën en veel beelden en andere bezienswaardigheden, die hij later in

¹¹ E.K.J. Reznicek, *Die Zeichnungen van Hendrick Goltzius*, Utrecht, 1961, pag. 193

¹² E.K.J. Reznicek, pag. 194

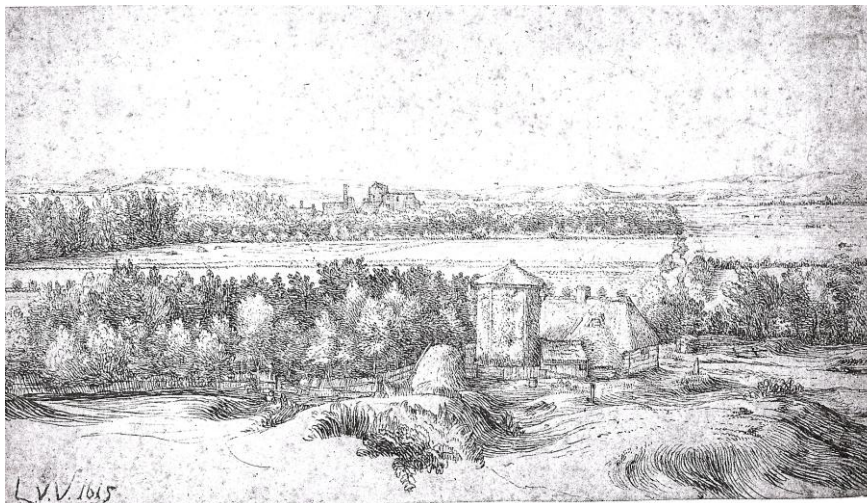
¹³ E.K.J. Reznicek, *Hendrick Goltzius als Zeichner*, Utrecht 1961, pag. 47 ev.

¹⁴ J. Turner, *The Dictionary of Art*, 34 delen, 12e deel, E.K.J. Reznicek, New York, 1996 pag. 881

Haarlem zou uitwerken. Hij onderging grote invloed van de maniëristische schilder Zuccaro (1542-1609) en Titiaan (1487-1576) maar ook van Albrecht Dürer, Lucas van Leiden en Pieter Breughel. Goltzius gaat voor zijn tekeningen alle stijlen die hij kent, door elkaar toepassen en zijn tekeningen worden zo gedetailleerd dat ze de kwaliteit van een gravure nagenoeg evenaren. Veel van deze tekeningen worden beschouwd als zelfstandige kunstwerken, maar de definitieve versie kwam pas na meerdere fasen tot stand.¹⁵

Een belangrijke categorie tekeningen van Goltzius is die van landschapstekeningen van na 1590. Eerder kwamen nauwelijks landschappen van Goltzius voor. Ze komen voort uit een periode waarin Goltzius alle techniek onder de knie had. Het genre werd populair door een sluimerend gevoel voor de natuur tijdens de oorlogsjaren, het ontstaan van nationale gevoelens en door militaire - en politieke successen in de Republiek.¹⁶ Vanaf ongeveer 1600 neemt de hoeveelheid tekeningen sterk af. Hij blijft echter portretten en landschappen tekenen waarvan een van de laatste *Een Duinlandschap bij Haarlem* uit 1603 is.¹⁷

Figuur 5 Een Duinlandschap bij Haarlem 1603



2.2 Prenten

2.2.1 Gravures en etsen

Van Goltzius zijn 361 prenten bekend, voornamelijk gravures en slechts een paar etsen. Van deze 361 werken zijn er 291 van Goltzius zelf. De rest heeft hij gemaakt naar ontwerpen van verschillende kunstenaars, waarvan de belangrijkste de al eerder genoemde Blocklandt, Spranger en Maarten de Vos waren. Na zijn reis naar Italië maakte hij gravures naar Raphaël en Carraci. De graveervaardigheden van Goltzius verbeterden gestaag; al voor zijn reis naar Italië maakte hij gravures met een steeds meer gevarieerde lijntechniek. Sterke, donkere lijnen worden afgewisseld met zeer lichte arceringen naar zware kruisarceringen, die diepte en volume moesten suggereren.¹⁸ Omstreeks 1580 is de invloed van Spranger duidelijk

¹⁵ G. Luijten, H. Leeftang, *Zijn Constige Pen, Penwerken, schetsen, krijttekeningen 1587-1614 in: Hendrick Goltzius 1558-1617, Tekeningen, Prenten, Schilderijen*, Zwolle, 2003, pag. 236

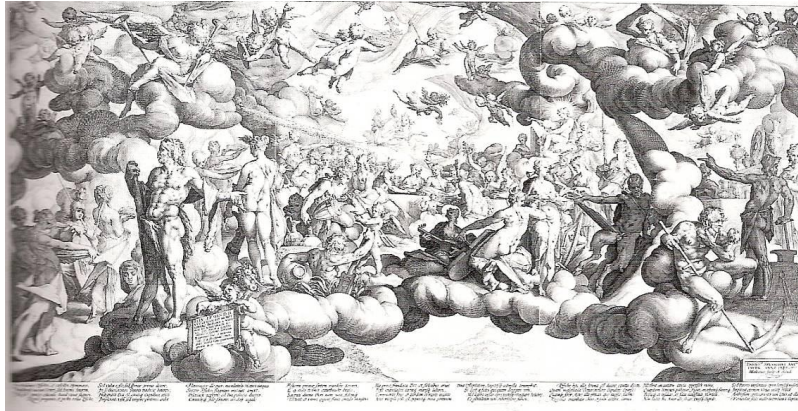
¹⁶ E.K.J. Reznicek, *Die Zeichnungen van Hendrick Goltzius*, Utrecht, 1961, pag. 212

¹⁷ E.K.J. Reznicek, *Hendrick Goltzius als Zeighner*, Utrecht 1961, pag. 118 ev.

¹⁸ Leeftang, H., 'Een Proteus of Vertumnus in de kunst', in: *Hendrick Goltzius (1558-1617), tekeningen, prenten, en schilderijen*, Zwolle 2003, p 82

merkbaar geworden. In de gravure *De Bruiloft van Cupido en Psyche* uit 1585 is zijn graveertechniek tot volle wasdom gekomen.

Figuur 6 De Bruiloft van Cupido en Psyche 1585



Na zijn verblijf in Italië veranderden zijn onderwerpen in de richting van erotisch en zinnenprikkelend naakt.¹⁹ Hij verlaat het maniërisme en beeldt allerlei allegorische onderwerpen in zijn gravures uit. Net als in zijn tekeningen streefde hij naar perfectie en probeerde hij zijn collega-kunstenaars te verbeteren in techniek en uitdrukking. Het sterkst kwam dit tot uitdrukking in christelijk getinte gravures zoals *De Aanbidding van de Herders* (1598-1600). Maar de meest ingewikkelde techniek past hij toe in *Piëta* uit 1596. Dit kunstwerk zou volgens Van Mander een verwijzing zijn naar het gelijknamige werk van Michelangelo (1497-1500) in de Sint Pieter te Rome.²⁰

Na 1590 maakte Goltzius minder portretten, een uitzondering echter vormt dat van Dirck Volkertz. Coornhert uit 1591-1592. Dit portret was een eerbetoon aan zijn geestelijke inspirator bij gelegenheid van diens overlijden in 1590. Vanaf 1600 maakte Goltzius nog maar zelden gravures en is gaan schilderen.²¹

2.2.2 Chiaroscuro houtsneden

Figuur 7 Hercules en Cacus 1588



Volgens Bialler²² heeft Goltzius achttien chiaroscuro's als enkele afdruk gemaakt en veertien illustraties in Van Manders vertaling van de *Bucalio et Georgica*. Zij onderscheidt een drietal categorieën houtsneden: de groep rondom *Hercules en Cacus*, bestaande uit dertien prenten uit de periode 1588-1590, een tweede groep van vier landschappen uit 1597 en een derde groep twijfelachtige of afgewezen houtsneden. Goltzius gebruikte soms blauw papier en witte hoogsels naast de kleuren van de verschillende toonblokken per afdruk om speciale kleureffecten te bereiken. Omstreeks 1615 zijn er ook afdrukken door Willem Jansz Blaeu gemaakt, die er nog meer kleuren bijgevoegd heeft.

¹⁹ Ibid p 204

²⁰ Ibid p 209

²¹ Reznicek, E.K.J., 'Goltzius, Hendrick', in: *The dictionary of art*, London 1996, p 882

²² Bialler, Nancy Ann, Cleveland Museum of Art. and Rijksmuseum (Netherlands), *Chiaroscuro woodcuts: Hendrick Goltzius and his time (1558- 1617)*, Amsterdam, Ghent 1992 p. 12-14

2.3 Schilderijen

Gedurende zijn reis naar Italië ontwikkelde Goltzius een grote waardering voor Raphaël, Corregio en Titiaan. De kunst van deze schilders heeft op Goltzius een diepe indruk gemaakt vanwege hun compositorische kwaliteiten en het natuurlijk weergeven van kleur.²³ Ondanks het feit dat Goltzius het door Vasari en Van Mander zo gepropageerde *disegno* tot in de vingertoppen beheerste en verschillende ingewikkelde technieken moeiteloos kon toepassen, werd duidelijk dat hij in die periode nog geen kunstschilder was. Frans Badens zou Goltzius de finesses van het schilderen hebben bijgebracht nadat ook Badens een reis naar Italië (1593 - 1597) ondernomen had samen met Jacob Matham. Van Mander noemt Badens als de eerste schilder die de technieken van de Italianen toepast in Amsterdam.²⁴

Figuur 8 Sine Cerere et Libero Friget Venus (1599-1602)



Wat er ook van het voorgaande waar moge zijn, Goltzius neemt een aanloop tot de schilderkunst door in veel portretten en tekeningen gebruik te maken van waterverf en tempera om zijn werk van kleur te voorzien.

Met zijn ingekleurde grote penwerken *Sine Cerere et Libero Friget Venus* uit 1599-1602 die op een schilderij lijken, zet hij een definitieve stap in de richting van het in eerste instantie door Vasari en later door Van Mander overgenomen standpunt, dat schilderkunst de hoogste vorm van kunst is. Goltzius vestigt zijn reputatie als schilder met twee geschilderde koperplaten naar Noord-Italiaans voorbeeld en laat hiermee zien dat hij zich kan meten met grootheden als Dürer en Elsheimer.

Figuur 9 Danaë 1603



Met zijn *Danaë* wist hij de *colorito* van Venetië te verenigen met het *disegno* uit Toscane waardoor hij zich een gelijke toonde van Corregio en Titiaan.²⁵ Goltzius schildert vanaf het begin op paneel en doek op groot formaat. Hoewel het schilderen van een historieschilderstuk het allerhoogste was binnen de schilderkunst, bleef Goltzius portretten schilderen.²⁶ Van een zuivere, persoonlijke stijl is bij Goltzius geen sprake, evenmin wenste hij zich toe te leggen op een speciaal genre, zoals vele tijdgenoten dat in toenemende mate gingen doen. Hij combineert de technieken van zijn Italiaanse tijdgenoten met die van Dürer. Zijn composities vallen op

²³ Sluijter, E.J., 'Goltzius, Paintings and Flesh; or, Why Goltzius began to Paint in 1600', in: *The learned eye : regarding art, theory, and the artist's reputation : essays for Ernst van de Wetering*, Amsterdam 2005, p 159

²⁴ Ibid p 168

²⁵ Sluijter, E.J., 'Goltzius, Paintings and Flesh; or, Why Goltzius began to Paint in 1600', in: *The learned eye : regarding art, theory, and the artist's reputation : essays for Ernst van de Wetering*, Amsterdam 2005, p 171

²⁶ Nichols, L.W., 'Pinceelen en Oly-verwe; Schilderijen 1600-1617', in: Leeflang, Huigen and Ger Luijten, *Hendrick Goltzius (1558-1617) : tekeningen, prenten en schilderijen*, Zwolle 2003, p 268

door het schilderen van ondiepe achtergronden met figuren uit Bijbelse voorstellingen en klassieke oudheid. Verondersteld wordt dat hij ook schilderde naar een levend model. Opvallend is dat in de veelheid van onderwerpen het stilleven bij Goltzius ontbreekt en alleen schaars wordt gebruikt als onderdeel van een Bijbelse voorstelling.²⁷

Zijn pendanten *De Zondeval* en *De doop van Christus* uit 1608 zijn van belang voor de classicistische vormtaal in Nederland. De figuren ontleent hij aan Dürer met het verschil dat hij de gezichten en houding verandert. Goltzius heeft vele navolgers gekend waaronder Cornelis Wtewael en Pieter de Grebber.

3. OVER ZIJN PRENTEN EN WAT DIES MEER ZIJ

3.1 Gebruikte technieken

Goltzius was in de eerste plaats een tekenaar, die pas als vijftienjarige door Coornhert – meer conceptueel denker dan ambachtsman - ingewerkt werd in het graveren. Het werken met een burijn heeft hij dus pas op latere leeftijd geleerd, wat ook wel zichtbaar is in zijn vroege gravures.²⁸ Via doorgriffelen²⁹ werd de tekening op de koperplaat overgebracht om deze daarna met een burijn te bewerken. Omstreeks 1585 begon hij de dikte en de diepte van zijn burijnsneden meer te variëren, waarmee hij zwellende groeven ontwikkelde, een typisch kenmerk voor Goltzius. Hierdoor kon de kunstenaar licht en donker sterker doen contrasteren, een effect dat hij nog meer versterkte door stippels tussen de parallelle lijnen aan te brengen.³⁰

Zijn tekeningen zijn gemaakt met behulp van een veelheid van de toen beschikbare middelen zoals metaalstift (voornamelijk zilveren stift, maar ook lood), rood en zwart krijt, pen en inkt.

3.2 Stilistische aspecten

Tot 1582 onderscheidde de graveerstijl van Goltzius zich nauwelijks van zijn tijdgenoten, zoals Maarten van Heemskerck en Anthonie Blocklandt. Vanaf het moment dat hij werken van Spranger leerde kennen ontwikkelde hij een briljante techniek en kon zijn werk als maniëristisch geïdentificeerd worden. Het onnatuurlijke karakter en de eigenaardige houdingen in de prenten uit deze relatief korte periode hebben de reputatie van Goltzius bij kunsthistorici evenwel geen goed gedaan. De kunstenaar is tot en met de negentiende eeuw duidelijk achtergesteld bij zijn vakgenoten in de Gouden Eeuw.

Vanaf zijn reis naar Italië in 1590/91 ontwikkelde zijn stijl zich in meerdere richtingen en Goltzius liet deze beurtelings zien in wat misschien wel zijn bloeiperiode genoemd zou mogen worden (1590 – 1600).

²⁷ Ebbinge Wubben, J. C. en Reznicek, E. K. J., *H. Goltzius als tekenaar*, tent.cat. Haarlem (Teylers Museum) 1958 p 9

²⁸ Zoals *De geschiedenis van Ruth* uit 1576 of *Gerhardus Mercator* van 1574

²⁹ Met een bot voorwerp worden de contouren van een ontwerptekening overgetrokken. Doordat de achterzijde van de tekening met houtskool is ingewreven, of er een soort carbonpapier onder wordt gelegd, verschijnt de voorstellingen in hoofdlijnen op de nieuwe ondergrond (bron: Teylers Museum)

³⁰ Reznicek, E.K.J., 'Goltzius, Hendrick', in: *The dictionary of art*, London 1996, p 881

3.3 Iconografie

Goltzius als veelzijdig kunstenaar is niet te vangen in een eenduidige iconografie. Al vroeg begint hij op instigatie van Van Mander met de *Metamorfosen* van Ovidius naar eigen ontwerp met een onderschrift in Latijn. Daarnaast past hij christelijke, profane en klassieke iconografie toe. Ook personificaties als de vier jaargetijden en de vier elementen, leeftijden en dagdelen, de vrije kunsten en de vijf zintuigen, tezamen met de planeten paste hij toe in zijn vele overgeleverde kunstwerken. Alles bij elkaar verschaften zij Goltzius de mogelijkheid zijn eigen blik op de wereld van toen te tonen.³¹

4. SAMENWERKING MET ANDEREN³²

Het multidisciplinaire karakter van prentkunst vraagt relatief veel samenwerking tussen ontwerpers, graveurs, drukkers, uitgevers, maar ook van dichters, soms kalligrafen en inkleurders. En hoewel Goltzius veel in eigen hand hield ontkwam ook hij niet aan het gebruik maken van diensten van derden. Dit impliceerde dat hij met vele kunstenaars in zijn loopbaan heeft samengewerkt, waarvan alleen de belangrijkste genoemd worden.

Vanaf zijn vestiging in Haarlem heeft Goltzius tot 1582 gewerkt voor drukkers/uitgevers als Philip Galle en de weduwe van Hieronymus Cock, die het bedrijf van haar overleden echtgenoot voortzette. Goltzius gebruikte deels zijn eigen ontwerpen, maar ook een aantal van Maerten de Vos en Stradanus. Toen hij vanaf 1582 zelf als drukker/uitgever ging werken ging Goltzius vooral zijn eigen ontwerpen, maar ook die van hedendaagse kunstenaars als Bartholomeus Spranger en collega Cornelis Cornelisz. van Haarlem uitvoeren. In zijn atelier maakte Goltzius gebruik van leerlingen als Jacques de Gheyn II en Jan Muller. Zijn stiefzoon Jacob Mathan heeft lange tijd voor Goltzius gewerkt, maar ging vanaf 1598 zijn eigen weg.

Omdat bij prenten vaak gebruik moest worden gemaakt van randschriften of verzen heeft Goltzius dichters als Franco Estius (katholiek humanist), Cornelis Schoneus (hoofd van de Latijnse school) en Petrus Scriverius (dichter en uitgever) om bijdragen gevraagd.

Figuur 10 Bartholomeus Spranger



In artistieke zin moet vooral de naam van Bartholomeus Spranger genoemd worden, die dankzij Van Mander grote invloed heeft gehad op het werk van Goltzius. Vanaf 1585 werden diens ontwerpen – onnatuurlijk, toch elegant en vitaal – door Goltzius uitgevoerd, maar ook qua stijl voor Goltzius eigen ontwerpen geëmuleerd.

De samenwerking tussen Jan Saenredam en Goltzius mag niet onvermeld blijven. Vanaf 1596 treffen we diens naam aan op de door Goltzius uitgegeven prenten. Saenredams stijl, die meer schildertechnisch dan beeldbouwkundig was, paste vermoedelijk meer bij Goltzius veranderde opvattingen na zijn Italiaanse reis. De serie profane allegorieën kwam onder meer voort uit hun samenwerking en vormt wellicht het hoogtepunt uit Goltzius' oeuvre.

Al eerder kwam bij de levensbeschrijving de samenwerking met Van Mander en Cornelis van Haarlem aan de orde. Hoe de tekenschool functioneerde is heden ten dage niet duidelijk, maar het drietal heeft elkaar zeker beïnvloed en gestimuleerd.

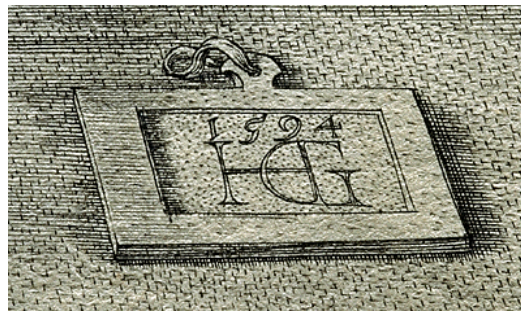
³¹ E.K.J. Reznicek, 'Bij de Vierhonderdste Verjaardag van Hendrick Goltzius'in: *Hendrick Goltzius Als Tekenaar*, Rotterdam, 1958, pag. 7.

³² Ontleed aan Filedt Kok, Jan Piet, 'Hendrick Goltzius - Engraver, Designer and Publisher 1582 -1600', in: *Nederlands Kunsthistorisch Jaarboek 1991 - 1992*, Zwolle 1993, p 159 e.v.

5. TOT SLOT

Men mag veronderstellen dat het hele leven van Goltzius in het teken stond van de kunst. Op jonge leeftijd kon deze *peintre-graveur* zich al meten met illustere voorgangers als Albrecht Dürer en Lucas van Leiden. Zijn verhuizing naar Haarlem in 1577 betekende dat hij in een ander politiek klimaat terecht kwam en dat hij werd geconfronteerd met de ommezwaai van de rooms-katholieke naar de protestantse overtuiging. Uit de bestudeerde literatuur is niet gebleken dat dit hem heeft gehinderd, vermoedelijk omdat Goltzius toen al een kunstenaar van formaat was, die zijn eigen weg ging. Goltzius is door veel kunstenaars beïnvloed, maar door het toepassen en combineren van verschillende technieken en stijlen en deskundige adviezen van humanisten als Coornhert en Van Mander, heeft Goltzius de graveerkunst tot ongeëvenaarde hoogte gebracht.

Goltzius' roem als kunstenaar duurt - weliswaar wisselend in appreciatie - al bijna vierhonderd jaar. Als meest recente blijk van eerbetoon en/of eerherstel geldt de in 2003 georganiseerde grote overzichtstentoonstelling over deze kunstenaar in Nederland en de Verenigde Staten van Amerika.



LITERATUUR

- Beyers, H., 'Unpublished Drawings by Hendrick Goltzius in Berlin', *Master Drawings* Nr. XXXV (1995), pp. 392-396
- Bialler, N. A., Cleveland Museum of Art. en Rijksmuseum (Netherlands), *Chiaroscuro woodcuts : Hendrick Goltzius and his time (1558- 1617)*, Amsterdam, Ghent 1992
- Blankert, A., e.a., A. B. *Classicisme in de Hollandse schilderkunst*, Rotterdam/Frankfurt 1999/2000 (Hollands Classicisme in de zeventiende-eeuwse schilderkunst)
- Broeder, d. F. A., *Hendrik Goltzius & the printmakers of Haarlem*, Connecticut 1972
- Ebbinge Wubben, J. C. en Reznicek, E. K. J., *H. Goltzius als tekenaar*, tent.cat. Haarlem (Teylers Museum) 1958.
- Filedt Kok, J. P., 'De wisselvallige reputatie van Hendrick Goltzius', *Bulletin van het Rijksmuseum* Nr. 52 (2004), pp. 24-63
- Filedt Kok, J. P., 'Hendrick Goltzius - Engraver, Designer and Publisher 1582 - 1600', in: *Nederlands Kunsthistorisch Jaarboek 1991 - 1992*, Zwolle 1993, pp. 159-218
- Luijten, G., 'Consten van Italië, De vruchten van de Italië-reis, 1590-1591', in: *Hendrick Goltzius (1558-1617) : tekeningen, prenten en schilderijen*, Zwolle 2003, pp. 117-144
- Mander, K. v., *Het Schilder-Boeck : waerin voor eerst de leerlustighe lueght den grondt der edel vry schilderconst in verscheyden deelen wort voorgedraghen*, Haarlem 1604
- Miedema, H., 'Karel van Mander, Het leven van Hendrick Goltzius (1558-1617) met parafrase en commentaar', in: *Nederlands Kunsthistorisch Jaarboek 1991 - 1992*, Zwolle 1993, pp. 12-76
- Nichols, L. W., 'Hendrick Goltzius - Documents and Printed Literature Concerning his Life', in: *Nederlands Kunsthistorisch Jaarboek 1991 - 1992*, Zwolle 1993, pp. 77-85
- Nichols, L. W., 'Pinceelen en Oly-verwe; Schilderijen 1600-1617', in: Leeflang, H. and Luijten, G., *Hendrick Goltzius (1558-1617) : tekeningen, prenten en schilderijen*, Zwolle 2003, pp. 265-305
- Reznicek, E. K. J., *Die Zeichnungen von Hendrick Goltzius*, Utrecht 1961 ^{Originalausgabe /} (Orbis artium ; 6)
- Reznicek, E. K. J., 'Drawings by Hendrick Goltzius Thirty Years Later', *Master Drawings* Nr. XXXI (1993), pp. 215-219
- Reznicek, E. K. J., 'Goltzius, Hendrick', in: *The dictionary of art*, London 1996, pp. 879-884
- Reznicek, E. K. J., 'Hendrick Goltzius 1961-1991 - een overzicht van dertig jaar onderzoek', in: *Nederlands Kunsthistorisch Jaarboek 1991 - 1992*, Zwolle 1993, pp. 121-144
- Reznicek, E. K. J., *Hendrick Goltzius Als Zeichner*, Utrecht 1961
- Reznicek, E. K. J., 'Het begin van Goltzius' loopbaan als schilder', *Oud Holland* Nr. 75 (1960), pp. 30-49
- Sluijter, E. J., 'Goltzius, Paintings and Flesh; or, Why Goltzius began to Paint in 1600', in: *The learned eye : regarding art, theory, and the artist's reputation : essays for Ernst van de Wetering*, Amsterdam 2005, pp. 158-177

LIJST VAN FIGUREN

- Figuur 1 Karel van Mander** 2
Portret van Carel van Mander, Jan Saenredam naar een schilderij van Hendrick Goltzius 1604
 Gravure, 177 x 120 mm, Amsterdam, Rijksmuseum, Rijksprentenkabinet
 Bron: Leeflang, H. and Luijten, G., *Hendrick Goltzius (1558-1617) : tekeningen, prenten en schilderijen*, Zwolle 2003, p 14
- Figuur 2 Coornhert** 3
Portret van Dirck Volkertsz Coornhert, ca 1591-1592
 Gravure, 521 x 414 mm Amsterdam, Rijksmuseum, Rijksprentenkabinet
 Bron: Leeflang, H. and Luijten, G., *Hendrick Goltzius (1558-1617) : tekeningen, prenten en schilderijen*, Zwolle 2003, p 159
- Figuur 3 Hercules Farnese met Ban en Van Winghen** 4
Hercules Farnese, op de rug gezien, ca. 1592
 Gravure 418 x 301 mm Amsterdam, Rijksmuseum, Rijksprentenkabinet
 Bron: Leeflang, H. and Luijten, G., *Hendrick Goltzius (1558-1617) : tekeningen, prenten en schilderijen*, Zwolle 2003, p 135
- Figuur 4 Willem van Oranje** 5
Portret van Willem van Oranje 1581
 Gravure, 1^e staat van 2, 261 x 181 mm, Amsterdam, Rijksmuseum, Rijksprentenkabinet
 Bron: Leeflang, H. and Luijten, G., *Hendrick Goltzius (1558-1617) : tekeningen, prenten en schilderijen*, Zwolle 2003, p 69
- Figuur 5 Een Duinlandschap bij Haarlem 1603** 6
Duinlandschap bij Haarlem, ca 1603
 Pen in bruin, 160 x 286 mm Rotterdam, Museum Boijmans van Beuningen
 Bron: Leeflang, H. and Luijten, G., *Hendrick Goltzius (1558-1617) : tekeningen, prenten en schilderijen*, Zwolle 2003, p 200
- Figuur 6 De Bruiloft van Cupido en Psyche 1585** 7
De Bruiloft van Cupido en Psyche, 1587
 Gravure, 2^e staat van 4, 438 x 858 mm, Amsterdam, Rijksmuseum, Rijksprentenkabinet
 Bron: Leeflang, H. and Luijten, G., *Hendrick Goltzius (1558-1617) : tekeningen, prenten en schilderijen*, Zwolle 2003, p 88
- Figuur 7 Hercules en Cacus 1588** 7
Hercules en Cacus, 1588
 Clair-obscurhoutsnode, lijnblok in zwart en toonblokken in geel en geelgroen
 408 x 330 mm Amsterdam, Rijksmuseum, Rijksprentenkabinet
 Bron: Leeflang, H. and Luijten, G., *Hendrick Goltzius (1558-1617) : tekeningen, prenten en schilderijen*, Zwolle 2003, p 101
- Figuur 8 Sine Cerere et Libero Friget Venus (1599-1602)** 8
Sine Cerere et Libero Friget Venus 1606?
 Pen in bruin, met roodbruine streken en rood krijt 219 x 163 cm, Sint Petersburg, Hermitage
 Bron: Leeflang, H. and Luijten, G., *Hendrick Goltzius (1558-1617) : tekeningen, prenten en schilderijen*, Zwolle 2003, p 277
- Figuur 9 Danaë 1603** 8
Danaë, 1603
 Olieverf op doek, 171,3 x 200 cm, Los Angeles County Museum of Art
 Bron: Leeflang, H. and Luijten, G., *Hendrick Goltzius (1558-1617) : tekeningen, prenten en schilderijen*, Zwolle 2003, p 285
- Figuur 10 Bartholomeus Spranger** 10
 Bron <http://www.bartholomeus-spranger.de>